

مبانی فقهی تشویق به کسب ثروت حلال در جامعه اسلامی

از نظر آیت الله خامنه‌ای عنه‌السلام

ابیها بانو^۱

چکیده

نگاه اسلام به همه ابعاد جوامع بشری نگاهی وسیع و همه جانبه است. نظریات، راهبردها و رهیافت‌های اقتصادی آن نیز برای حل مسائل بشری از متین‌ترین و معتدل‌ترین نظریات است. هدف نوشتار حاضر بررسی مبانی فقهی تشویق به کسب ثروت حلال در جامعه اسلامی از منظر آیت الله خامنه‌ای عنه‌السلام است. نوشتار حاضر در محدوده فقه و به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر کتابخانه‌ای نوشته شده است. دستاوردهای پژوهش بر آن است که نظریات اسلام در مورد چگونگی برپایی نظام مالی، استخراج معیارها، ملاک‌های اقتصادی، مالکیت خصوصی، عدالت اجتماعی و... می‌تواند برای جامعه بشری، اقتصادی پاک و سالم بنا نهاد، اقتصادی که در سایه آن، انسان بتواند به تکامل مناسب روحی و منعی دست یابد. مسئله تعدیل ثروت برای برقراری عدالت اجتماعی یکی از مهمترین سیاست‌های اقتصاد اسلام است. تبیین ابعاد مسئله تعدیل ثروت و راهکارهای تحقق آن در جامعه اسلامی مستلزم بحثی بسیار مستوفی و مبسوط است.

واژگان کلیدی: کسب، رزق حلال، اقتصاد، جامعه اسلامی، ثروت، توفیق.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی ارشد فقه خانواده، از کشور هندوستان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

در احادیث و روایات‌ها تأکید شده که روزی هرکسی مشخص است. با این تعبیر هرکسی تلاش می‌کند تا همان روزی مقرر و تعیین شده را به دست آورد. در اینجا این سؤال به ذهن خطور می‌کند که بهترین راه برای دستیابی به آن روزی مقرر چیست. هر انسانی شیوه‌ای برای پول درآوردن و کسب رزق و روزی خودش دارد. یکی کارگری می‌کند، دیگری از علم و دانسته‌هایش خرج می‌کند و شخص دیگری هم سعی می‌کند با دادوستد تجاری پولی به دست بیاورد. همه این افراد دنبال رزق و روزی هستند که خدا برایشان تهیه کرده است. راهکار اسلام به انسان‌ها برای رسیدن به روزی مقرر شده توجه به نکات زیر است:

- میانه‌رو باشید و از حالت اعتدال خارج نشوید. امام صادق علیه السلام فرمود: «کوشش تو برای به دست آوردن هزینه‌های زندگی‌ات باید نه مانند افراد سست و تنبل، کم باشد و نه مانند افراد حریص دل بسته به دنیا زیاد، بلکه میانه‌رو و عقیف باش و از سستی و تنبلی دوری کن و برای تأمین روزی خود و هزینه‌های زندگی‌ات که ضروری است، بکوش». از آنجاکه تعادل در هر کاری مهم و اساسی است در کسب روزی هم اهمیت دارد؛

- نکته دوم در تلاش برای کسب روزی، برنامه‌ریزی صحیح است. در اینکه کسب رزق و روزی حلال، خیلی خوب و پسندیده است، شکی نیست، اما اگر کسی بخواهد بدون فکر و تدبیر پول در بیاورد و فراست لازم را نداشته باشد، بهتر است دنبال پول نباشد؛ زیرا این طور نه تنها سرمایه جدیدی به دست نمی‌آورد، بلکه همانی را هم که دارد از دست می‌دهد. در واقع برای هر فعالیتی که منجر به کسب روزی می‌شود به‌ویژه در شیوه‌های اقتصادی که سود و ضرر در آن نقش اساسی دارد تدبیر و برنامه‌ریزی درست حرف اول را می‌زند؛

- مورد سوم، سحرخیزی است. امام رضا علیه السلام فرمود: «صبح زود به سمت کارت که مایه عزت نفس توست، برو». به نظر می‌رسد که قانون دنیا این است که روزی مردم صبح‌ها تقسیم می‌شود. هرکس آن موقع هوشیار باشد نصیبش را می‌برد. زود مشغول شدن به کسب روزی باعث می‌شود که وقت آدم آن قدر طولانی و بابرکت شود که به همه کارهایش برسد.

۲. نقش کسب حلال در زندگی

کسب رزق حلال در مقابل کسب و درآمد حرام در آموزه‌های دینی و فقه اسلامی مورد بحث و گفت‌وگو قرار گرفته و ده‌ها آیه و روایت را به خود اختصاص داده است. این خود دلالت بر اهمیت آن در سعادت انسان و توفیقات الهی و روابط اجتماعی-اقتصادی دارد. رزق به معنای عطا و بخشش مستمری است که به منظور ادامه حیات با نیاز فرد مطابقت دارد. از آنجاکه روزی خداوند عطای مستمر به آفریدگان است از آن به رزق تعبیر شده است. (مصطفوی، ۱۳۶۸، ۱۱۵/۴) در قرآن واژه رزق به شکل‌های گوناگون به کار رفته است. در برخی موارد مانند: «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» (ذاریات: ۲۲) در امور مادی است؛ زیرا در آیه مزبور رزق به معنای باران است (طوسی، بی تا، ۳۸۵/۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۸، ۱۲۰۸/۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ۲۳۵/۹). رزق در برخی موارد مانند آیه «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قَاتَلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (حج: ۵) در امور معنوی و اخروی و در برخی موارد مانند آیه: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِين» (ذاریات: ۵۸) در معنای عام از امور معنوی و مادی به کار رفته است. در تأیید تفاوت رزق و درآمد باید گفت در متون دینی اصیل و معتبر بر مال حرام، رزق اطلاق نشده است. طبرسی ضمن تفسیر آیه «وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» و از تمام نعمت‌ها و مواهبی که به آنان روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند» (بقره: ۳) گفته است: «روزی واقعی آن است که شخص بتواند از آن بهره‌مند شود و کسی حق نداشته باشد او را از این بهره‌مندی بازدارد. بنابراین، آیه مذکور دلیل بر آن است که مال حرام رزق و روزی نیست؛ زیرا خدای متعال مردمان را به انفاق کردن از آنچه روزی ایشان مقرر داشته می‌ستاید و انفاق‌کننده از مال حرام - به اتفاق همگان - شایسته ستودن نیست، پس حرام رزق محسوب نمی‌شود» (طبرسی، ۱۳۷۲، ۱۲۲/۱). درباره مفهوم روزی حلال باید گفت که ائمه اطهار علیهم‌السلام علاوه بر تشویق به روزی حلال به شکل‌های گوناگون و نهی از خوردن مال حرام و بیان برخی از مصادیق آن مانند ربا، رشوه و... تفسیری از مفهوم رزق و روزی حلال ارائه کرده‌اند. محمد بن ابی‌نصر به امام رضا علیه‌السلام عرض کرد: «جُعِلْتُ فِدَاكَ ادْعُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَرْزُقَنِي الْحَلَالَ فَقَالَ أَتَدْرِي مَا الْحَلَالُ؟ قُلْتُ الَّذِي عِنْدَنَا الْكَسْبُ الطَّيِّبُ؛ قربانت شوم،

من دعا می‌کنم که خداوند از روزی حلال خود به من عطا فرماید. حضرت فرمود: می‌دانی روزی حلال چیست؟ عرض کردم: قربانت تا آنجا که می‌دانم کاسبی پاک را روزی حلال می‌شمارند. حضرت فرمود: علی بن حسین علیه السلام می‌فرمود: «الْحَلَالُ هُوَ قُوْتُ الْمُضْطَفَيْنِ ثُمَّ قَالَ قُلْ أَسْأَلُكَ مِنْ رِزْقِكَ الْوَاسِعِ؛ روزی حلال قوت برگزیدگان الهی است. در دعای خود بگو بار خدایا! از روزی واسعیت به من عطا کن» (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۵۳/۲).

۳. بازتاب و نقش کسب و رزق حلال در زندگی

۳-۱. مورد حمایت و محبوب خداوند

کسی که کسب و کار مشروع و حلال دارد و از این راه طلب روزی حلال می‌کند در حفظ و حمایت خداوند قرار دارد و از عنایات ویژه خدای تعالی برخوردار می‌شود. در حدیث قدسی آمده است که خداوند به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «ای احمد! عبادت ده جزء باشد، نه جزء آن طلب روزی حلال است، پس هرگاه غذا و نوشیدنی تو حلال شد تو در حفظ و حمایت من هستی» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۱۴۷/۲۶). بنده با شرایطی در نزد خداوند محبوب و گرامی است. یکی از راه‌های گرامی بودن نزد خداوند، طلب روزی حلال است. حال چه بنده به این روزی دست پیدا کند و چه با تلاش‌های بسیار دست پیدا نکند. در هر صورت در نزد خداوند محبوب و گرامی خواهد بود. امام صادق علیه السلام در این باره فرمود: «بنده آن زمان نزد خدا گرامی تر است که درصدد کسب درهمی حلال برآید و نتواند به آن دست یابد» (ابن همام اسکافی، ۱۴۰۴، ص ۴۵).

۳-۲. استجاب دعا

استجاب دعا شرایط و مقدمات بسیاری دارد که یکی از آنها پاک کردن روزی از هرگونه مال حرام است. بنابراین، با پاک و حلال بودن مال، دعای انسان به مرحله استجابت می‌رسد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سخنان خود فرمود: «هرکس می‌خواهد دعایش مستجاب شود باید خوراک و درآمدش را پاک کند» (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷، ص ۱۳۹). «هرکس غذای حلال بخورد، قلبش صاف و رقیق می‌شود و اشکش جاری می‌شود و حاجایی برای دعایش نیست» (طریحی، ۱۳۷۵، ۳۵۳/۵). امام علی علیه السلام در سفارش به کمیل بن زیاد می‌فرماید: «زبان از قلب خبر دهد و قلب با

خوراک قوت یابد، پس در چیزی بنگر که قلب و جسمت را از آن غذا می‌دهی، اگر حلال نباشد خدای متعال عبادت و شکرگزاری تو را قبول نخواهد کرد» (طبری آملی، ۱۳۸۳، ۲/۲۸). امام صادق علیه السلام فرمود: «هرگاه یکی از شما بخواهد دعایش مستجاب شود باید کسب خود را پاک کرده از عهده حقوق مردم خارج شود و همانا خدا دعای بنده‌ای که در شکمش لقمه حرام باشد یا حقی از بندگان خدا نزدش باشد، قبول نمی‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۲۱/۹۰). از این روایات می‌توان نتیجه گرفت که غذای ناپاک و حرام باعث قساوت و تاریکی قلب می‌شود. به همین دلیل دعای حرام‌خواران مستجاب نمی‌شود. از اینجا به رابطه نزدیکی که در میان ناپاکی درون و تغذیه حرام وجود دارد، می‌توان پی برد.

۳-۳. توفیق الهی بر انجام اعمال صالح

درآمدهای نامشروع و حرام با نوعی رذالت و سرافکنندگی همراه است و توفیق بسیاری از عبادت‌ها را از انسان سلب می‌کند، اما کسب و کار و رزق مشروع و حلال زمینه‌های وارستگی و توفیق الهی را فراهم می‌آورد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «از مایه‌های توفیق و موفقیت آزادمرد این است که مال حلال را به دست آورد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۸۲۲).

۳-۴. برخورداری از مقام مجاهد در راه خدا

کارگر زحمتکش که در پی کسب روزی حلال است در فرهنگ اسلام مقام و منزلت ویژه‌ای دارد و تلاش و کوشش او مانند جهاد در راه خدا قلمداد شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «طلب حلال، نوعی جهاد است» (قضاعی، ۱۳۶۱، ص ۲۸). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «کسی که با تلاش در راه تأمین هزینه خانواده‌اش می‌کوشد مانند مجاهد در راه خداست» (کلینی، ۱۴۰۷، ۵/۸۸).

۳-۵. نورانیت دل و جان

یکی از ثمرات روزی حلال در انسان این است که سبب روشنایی و نورانیت دل و جان آدمی می‌شود؛ زیرا فردی که خود را موظف به کسب روزی حلال می‌داند و آن را یکی از واجبات می‌شمارد و در راه به دست آوردن آن تلاش و کوشش فراوان می‌کند در اعمال دیگر خود نیز

وسواس بیشتری به خرج می دهد. از این رو، هم اعمال او مورد قبول درگاه خداوند قرار می گیرد و هم به سبب روزی حلال، خداوند دل و جانش را روشنایی می بخشد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید: «هرکس چهل روز [غذای] حلال بخورد خداوند دلش را نورانی می گرداند» (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷، ص ۱۵۳).

۳-۶. افزایش رزق

گاهی بر اثر چشم پوشی از مال حرام چندین برابر آن از حلال به انسان می رسد. امام صادق علیه السلام می فرماید: «در میان بنی اسرائیل مردی عبادت پیشه و نیازمند بود. همسرش به وی اصرار می کرد که در پی روزی رود، اما او از خداوند طلب روزی می کرد. در خواب دید [که از او می پرسند]: کدام یک برایت دوست داشتنی تر است: دو درهم مال حلال یا دوهزار درهم مال حرام. گفت: دو درهم مال حلال. گفت: زیر سرت نهفته است. بیدار شد و زیر سرش دو درهم دید. آنها را برداشت و با یکی ماهی خرید و به سوی خانه رفت. وقتی همسرش او را دید، به سرزنش وی پرداخت و سوگند خورد که به آن ماهی دست نزنند. مرد، خود، برخاست و چون شکم ماهی را درید، دو گوهر در آن یافت و آنها را به چهل هزار درهم فروخت».

۳-۷. آموزش گناهان

در روایات، طلب روزی حلال یکی از اسباب آموزش گناهان است. خدای متعال با اسباب مختلفی گناهان انسان را می بخشد که توبه، شفاعت، عبادات، ولایت اهل بیت علیهم السلام، خدمت به مردم از این اسباب هستند. یکی از این سببها طلب روزی حلال است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هرکس بر اثر طلب [روزی] حلال، شب را خسته و رنجور سپری کند شب را با گناهان آمرزیده به صبح رسانده است» (صدوق، ۱۳۷۲، ص ۲۴۵).

۴. منظور آیت الله خامنه ای علیه السلام از تولید ثروت

یکی از مباحث بسیار کلیدی و مهم که رهبر انقلاب به آن پرداخته بحث تولید ثروت در کشور است. ایشان در دیدار با دست اندرکاران اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی که در تاریخ ۸۵/۱۱/۳۰

صورت پذیرفت نکات مهمی را در ارتباط با فرهنگ تولید ثروت در اسلام مطرح کرد که در زیر به بخشی از آنها اشاره می‌شود. «برخی از این مطالب را هم با خود من مطرح کردند و گفتند شما با ابلاغ این سیاست‌ها موجب می‌شوید که افرادی دارای ثروت‌های بزرگ و سنگین شوند و با این فعالیت‌های اقتصادی یک عده ثروتمند می‌شوند. من در جواب آنها گفته‌ام و حالا هم می‌گویم که ثروتمند شدن از راه قانونی و مشروع از نظر اسلام هیچ اشکالی ندارد. ما هیچ وقت نگفتیم که اگر کسی فعالیت قانونی و مشروع بکند و ثروتی به دست بیاورد از نظر شرع نامطلوب است. هیچ‌کس این را نگفته و نمی‌گوید. افرادی که دین را می‌شناسند و قرآن را می‌شناسند نیز چنین نمی‌گویند. دوجیز را با هم نباید مخلوط کرد. یکی، تولید ثروت است. کسی فعالیت کند به شکل صحیحی و ثروت تولید کند. یکی، نحوه تولید و نحوه استفاده است. بخش اول موضوع، چیز مطلوبی است؛ زیرا هر ثروتی که در جامعه تولید می‌شود به معنای ثروتمند شدن مجموع جامعه است. بخش دوم که بخش حساس است، این است که چگونگی تولید مورد توجه قرار بگیرد. از راه‌های غیرقانونی با استفاده از تقلبات و تخلفات نباشد. مصرف او، مصرف نامطلوبی از نظر شرع نباشد و بتواند مثل خونی در رگ‌های جامعه جریان پیدا کند و صرف در فساد نباشد».

در سوره قصص، آیات مربوط به قارون آمده است. قارون نمونه کامل و یک ثروتمند نامطلوب از نظر اسلام، قرآن، شرع و همه است. از قول قوم قارون یا بزرگان و متدینین بنی اسرائیل یا حضرت موسی علیه السلام قرآن نقل می‌کند: «قال له قومه: این حرف‌ها از آدم‌های عامی و معمولی نیست». بنابراین، حرف‌های معتبری است. علاوه بر اینکه خود قرآن این حرف‌ها را تقریر می‌کند یعنی، بیان و اثبات می‌کند که به او می‌گویند: «و ابتغ فیما اتاک الله دار الآخرة؛ آنچه خدا به تو داد، این را وسیله به دست آوردن آخرت قرار بده» (قصص: ۷۲) در روایات هم آمده است: -توصیه اول: «نعم العون الدنیا علی الآخرة؛ از این ثروت برای آباد کردن آخرت استفاده

کن» (کلینی، ۱۴۰۷، ۷۲/۸)؛

-توصیه دوم: «ولا تنس نصیبک من الدنیا؛ سهم خودت را هم فراموش نکن» (قصص: ۷۷)؛
 «خود تو هم سهمی داری، نصیبی داری، آن را هم ما نمی‌گوییم که استفاده نکن، خودت
 بهره‌مند نشو از این ثروت، نه، بهره‌مند هم بشو، مانعی ندارد»؛

-توصیه سوم: «و احسن کما احسن الله الیک؛ خدا به تو این ثروت را داده، تو هم وسیله‌ای
 بشو که بتوانی این ثروت را به دست مردمی که نیازمندند، برسانی» (قصص: ۷۷)؛ یعنی سهمی از
 این را به مردم بده؛

توصیه چهارم: «ولا تبغ الفساد فی الأرض؛ فساد ایجاد نکن». (قصص: ۷۷) آفت ثروت که
 باید از آن جلوگیری کرد ایجاد فساد است. به او نمی‌گویند: «ثروت جمع نکن یا از این ثروتی که
 داری برای ازدیاد آن استفاده نکن یا آن را به کار تولید و سازندگی و تجارت نزن». می‌گویند:
 «سوءاستفاده نکن، از این ثروت استفاده خوب بکن که بهترین استفاده این است که آخرت را
 با آن آباد کنی. نصیب خودت را هم داشته باش، سهم خودت را هم داشته باش» و منطق اسلام
 این است. امیرالمؤمنین علیه السلام اوقاف زیادی دارد. گفت: «لا وقف إلا فی ملک؛ کسی که مالک
 نباشد، نمی‌تواند وقف کند». این اوقاف، املاک امیرالمؤمنین علیه السلام بود. ایشان این املاک را
 به‌ارث نبرده بود، بلکه با کار خودش تولید کرده بود. در آن وضعیت کم‌آبی، امیرالمؤمنین علیه السلام
 چاه می‌زد، آب بیرون می‌آورد، مزرعه درست می‌کرد، آباد می‌کرد، بعد وقف می‌کرد. بعضی از
 اوقاف امیرالمؤمنین علیه السلام قرن‌ها مانده است. پیداست چیزهای ریشه‌دار و مهمی بوده است.
 به‌هرحال، تولید ثروت چیز خوبی است. اگر چنانچه در این تولید ثروت، قصد صرف او برای کار
 خیر، برای پیشرفت کشور، برای کمک به محرومان باشد، حسنه هم هست، ثواب هم دارد.

«اگر از من سؤال کنند کسی ثروتی تولید کند برای اینکه ۲۰ نفر یا ۱۰۰ نفر انسان را که
 زندگیشان سرشار از محرومیت است به نوا برساند یا برای مثال فرض بفرمایید که ۵۰ نفر را که در
 فلان شهر زندگی می‌کنند و در آرزوی یک‌بار زیارت قبر مطهر علی بن موسی الرضا علیه السلام در حسرت
 هستند و نتوانستند بروند اینها را با ثروتش به زیارت ببرد این بهتر است یا با همین پولی که
 می‌خواهد با آن تولید ثروت کند ۱۰ سال پشت‌سر هم عمره برود. بنده به‌طور قطع و یقین و

بدون هیچ تردید خواهیم گفت اولی مقدم است. حالا هر سال عمره نرود. تولید ثروت فی نفسه ممدوح است، اگر با نیت کمک باشد. آن وقت حسنه الهی هم هست، اجر الهی و اخروی هم دارد» (بیانات رهبری در دیدار با مسئولین اقتصادی و دست‌اندرکاران اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی). رهبر انقلاب اسلامی با تأکید بر اینکه شرایط برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی و افزایش تولید با بهره‌دهی بالا فراهم شده است، می‌فرماید: «سرمایه‌گذاری ثروتمندان در بخش‌های تولیدی و تولید ثروت در جامعه یک عبادت و ثواب است که این فرهنگ باید بیش‌ازپیش در جامعه عمومیت یابد ضمن آنکه مدیریت کشور نیز باید به‌گونه‌ای باشد که تمام طبقات و قشرهای مختلف از نتایج این سرمایه‌گذاری‌ها بهره‌مند شوند» (بیانات در سخن‌جامع رضوی، ۱ فروردین سال ۱۳۸۸، ص ۱۶). باتوجه به بیانات رهبر معظم انقلاب، نکات زیر قابل استنباط است:

- در نگاه مقام معظم رهبری، تولید ثروت از راه حلال و در مسیر قانونی و مشروع و در خدمت منافع تمام جامعه به‌ویژه نیازمندان و البته با حفظ سهم تولیدکننده در فرآیند تولید ثروت، امری ممدوح و عبادت است؛

- نکته کلیدی این است که مقام معظم رهبری بر این نکته تأکید می‌کند که ثروت نباید موجب فساد در جامعه شود. فرآیند تولید ثروت در جامعه باید به‌گونه‌ای شود که ثروت و فرآیند تولید ثروت نباید موجب فساد در جامعه شود. اصل مبارزه با فساد بر اصل تولید ثروت، مقدم است؛

- از دیدگاه مقام معظم رهبری سرمایه‌ها باید در جامعه در فرآیند تولید منجر به تولید ثروت شوند. باتوجه به این نگاه ایشان باید شرایط اقتصادی را به‌گونه‌ای طراحی و مدیریت کرد که فضای تولید در اقتصاد کشور رونق بگیرد و تولید بهترین و اصلی‌ترین ممر تولید ثروت در جامعه شود. باید با موانع تولید مقابله کرد و همه بخش‌های اقتصاد در خدمت تولید باشند؛

- فرآیند تولید ثروت در جامعه باید مدیریت شود و این مدیریت در فرآیند تولید باید به‌گونه‌ای صورت پذیرد که همه طبقات و قشرهای مختلف به‌ویژه محرومین از نتایج این سرمایه‌گذاری‌ها بهره‌مند شوند.

در اسلام برخلاف فرهنگ سرمایه‌داری به اخذ سود کم سفارش شده است. از آثار قناعت، اکتفا به سود کم است.

۵. تفاوت بین معاملات کلان تجاری و معاملات خرد

در روایات، فرق بین تجارت و سایر معاملات کسبی این است که تجارت، بردن جنس از یک شهر به شهر دیگر است وگرنه در یک شهر، بردن کالا از یک جا به جای دیگر بیع است و نه تجارت. دو نوع بازار اسلامی وجود دارد: بازار تجاری و بازار تأمین مایحتاج مردم. فرق است بین بازار تجاری و بازار تأمین مایحتاج مردم و اصول هریک متفاوت است. تجارت میدان ربح و سود است، ولی خرید و فروش‌های داخل شهری برای قوت و معاش است. کسی که داخل شهر کسب و کاری راه می‌اندازد برای این است که معاش خود را تأمین کند و برای کسب سود نیست. از روایت استفاده می‌شود که در معاملات تجارتهی جای گرفتن سود است، ولی در همان جا هم توصیه فرمود: «وَأَرْفُقُوا بِهِمْ؛ در سود معاملات تجاری هم باید رفق باشد و از به‌دست آوردن سودهای کلان و غیرمعارف اجتناب شود». در خرید و فروش‌های داخل شهری کسب سود باید به اندازه‌ای باشد که معاش فروشنده را تأمین کند و بیش از این شایسته نیست. از این روایت استفاده می‌شود که در فرهنگ بازار اسلامی تشویق به کم‌گرفتن سود است، حتی در معاملات تجاری کلان. کسب حرام سمی است که زندگی را ویران می‌کند. کسی که می‌خواهد آلوده به حرام خواری نشود باید زمینه‌ها و عوامل گرفتاری به این گناه خانمان سوز را بشناسد و از گرایش به آنها جلوگیری کند؛ زیرا حق مال و دارایی این است که جز از راه حلال به‌دست نیاید و جز در مورد حلال مصرف نشود.

۵-۱. وسوسه‌های شیطانی

هنگامی که فردی تصمیم می‌گیرد مالی حلال، بدون ربا، غل و غش، دروغ و رشوه به‌دست آورد و به غفلت نخورد شیطان به او وعده فقر می‌دهد: «الشَّيْطَانُ يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُّكُمْ مَغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ این شیطان است که وقتی می‌خواهید از اموال پاکیزه

خود انفاق کنید شما را از تهیدستی می ترساند و به کارهای زشت فرمان می دهد و خداست که شما را به آموزش و بخشایش خود وعده می دهد و خدا را بخششی گسترده و فضلی بی پایان است». (بقره: ۲۶۸) شیطان انسان را وسوسه می کند که اگر در پی کسب حلال باشی به جایی نمی رسی و آینده ای نخواهی داشت و فرزندان بی سروسامان می مانند. یکی دیگر از وسوسه های شیطان این است که به انسان می گوید یک بار از راه حرام ثروتی به دست بیاور و به اصطلاح بار خود را ببند، سپس توبه کن و از راه های خلاف دست بردار. قرآن کریم این فریب شیطان را نیز سرزنش می کند و در گفت و گوی دوزخیان با بهشتیان در قیامت بیان می کند (ر.ک.، قصص: ۷۸).

نوع دیگری از وسوسه شیطان این است که انسان را وسوسه می کند که: «چرا زیرک نیستی و از فرصت ها برای پولدار شدن استفاده نمی کنی؛ تو که لیاقت رسیدن به ثروت را داری، پس از هوش و توانایی خود استفاده کن و از هر راهی شده ثروت و مال به دست آور». قارون می گفت: «انما اوتيته على علم عندى؛ من این ثروت را به خاطر علم و تخصص خود به دست آورده ام» (قصص: ۷۸). قارون می گفت: «آنچه به من داده شده بی گمان به سبب علمی است که خود دارم». آیا قارون نمی دانست که خدا پیش از او نسل هایی را نابود کرده که به نیرو و توان از او قوی تر بوده اند و آیا دانسته است که در قیامت کسی درباره گناه خطاکاران از آنها سؤالی نمی کند.

۵-۲. زمینه خانوادگی

یکی دیگر از عوامل و زمینه های حرام خواری، توقعات و خواسته های خانوادگی است. وقتی در خانواده ای رعایت حلال و حرام نمی شود و به دست آوردن مال و ثروت از حرام، معیاری است تا فرزندان نیز این روش را یاد بگیرند و خود را به آب و آتش می زنند تا به ثروت دست یابند.

(قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۹)

۵-۳. احساس حقارت

یکی دیگر از زمینه‌های حرام‌خواری، حالت‌های روحی و روانی است که انسان با افکار و تخیلات نادرست، گرفتار عقده حقارت می‌شود و تصور می‌کند با دستیابی به مال و ثروت می‌تواند جایگاه خود را در جامعه پیدا کند. از این رو، به هر دری می‌زند تا خانه‌ای مجلل، اسباب و وسایلی گران‌قیمت و پیشرفته و ظاهری مانند ظاهر ثروتمندان داشته باشد، تحقیر شدن‌های شخصیتی سبب می‌شود تا هر حرامی را برای خود حلال بداند. سرکوب شدن شخصیت انسان، زمینه‌های دنیاپرستی و گرایش به امور انحرافی را فراهم می‌کند و او را در شهوت ثروت غوطه‌ور می‌کند. امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «من کرمت علیه نفسه هانت علیه الدنيا؛ کسی که نفس خود را گرامی دارد امور مادی دنیا در نظرش بی‌ارزش شود» (حرانی، ۱۳۹۳، ص ۳۱۸).

۵-۴. محیط

همان‌طور که مکان زباله موجب پیدایش و رشد میکروب‌ها و بیماری‌ها می‌شود، محیط فاسد اقتصادی نیز زمینه حرام‌خواری و کسب امور نامشروع را به وجود می‌آورد. وقتی جامعه به سوی دنیاگرایی و تجملات پیش می‌رود انسان‌ها برای رسیدن به مقاصد دنیایی خود راه‌های نامشروع را برمی‌گزینند. (قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۰)

۵-۵. جهل و نادانی

جهل و نادانی زمینه‌ساز بسیاری از گناهان است. معرفت نداشتن به خداوند بی‌اعتنایی به مبانی دینی و سرانجام آن، ناآگاهی از کیفر دنیوی و اخروی سبب گرایش به حرام‌خواری می‌شود همان‌طور که شخص بی‌خبر و گرسنه غذای مسموم را با اشتها می‌خورد و انسان تشنه ناآگاه، آب آلوده را می‌نوشد انسان بی‌خبر از سموم مال حرام، آن را با شادی به دست می‌آورد و استفاده می‌کند، اما غافل از اینکه به زودی این سموم زندگی وی را ویران می‌کند. امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «الجهل معدن الشر والجهل اصل کل شر؛ جهل مرکز زشتی است و جهل پایه همه زشتی‌هاست» (قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۰).

۵-۶. فقر و تهیدستی

فقر و نداری یکی از زمینه‌های مهم حرام‌خواری است هنگامی که انسان خود را در گرداب فقر و تهیدستی می‌بیند به هر کاری دست می‌زند، سرقت می‌کند و نیرنگ و غش را روش خود می‌سازد تا به مال و ثروت دست یابد و خود را از این مهلکه نجات دهد. بنابراین، یکی از زمینه‌های حرام‌خواری، فقر است. برای سالم‌سازی جامعه باید به‌طور جدی و اساسی با فقر و نداری مبارزه شده و ریشه‌های رباخواری و سوءاستفاده از بیت‌المال خشکانده شود. (قاسمی، ۱۳۹۹، ص ۱۵۰)

۶. توصیه‌هایی برای کسب و کار موفق

در احادیث و روایت‌ها تأکید شده است که روزی هر کسی مشخص است. با این تعبیر، هر انسانی تلاش می‌کند تا همان روزی مقرر و تعیین شده را به‌دست بیاورد. در اینجا این سؤال به ذهن خطور می‌کند که بهترین راهی که انسان می‌تواند طی کند تا به آن روزی مقرر برسد، چیست. هر انسانی شیوه‌ای برای پول درآوردن و کسب رزق و روزی خودش دارد. یکی کارگری می‌کند، دیگری از علم و دانسته‌هایش خرج می‌کند و شخص دیگری هم سعی می‌کند با دادوستد تجاری پولی به‌دست بیاورد. در هر صورت همه این افراد دنبال رزق و روزی هستند که خدا برایشان تهیه کرده است. اگر انسان می‌خواهد بداند اسلام چه راهکاری برای رسیدن به تمام روزی مقررش توصیه کرده باید به این نکات توجه کند: اول اینکه میانه‌رو باشد و از حالت اعتدال خارج نشود. امام صادق علیه السلام فرمود: «کوشش تو برای به‌دست آوردن هزینه‌های زندگی‌ات باید نه مانند افراد سست و تنبل، کم باشد و نه مانند افراد حریص دل‌بسته به دنیا زیاد، بلکه میانه‌رو و عقیف باش و از سستی و تبلی دوری کن و برای تأمین روزی خود و هزینه‌های زندگی‌ات که ضروری است، بکوش». از آنجاکه تعادل در هر کاری مهم و اساسی است در کسب روزی هم اهمیت دارد. اگرچه خوب است که انسان تلاش کند تا نیازهای خود و خانواده‌اش رفع شود و راحت زندگی کند، ولی این تلاش و فعالیت هم حد و اندازه خودش را

دارد؛ نکته دوم در تلاش برای کسب روزی، برنامه‌ریزی صحیح است. اینکه کسب رزق و روزی حلال خیلی خوب و پسندیده است، شکی نیست، اما اگر کسی بخواهد بدون فکر و تدبیر پول دریاورد و فراست لازم را نداشته باشد، بهتر است دنبال پول نباشد؛ زیرا این طوری نه تنها سرمایه جدیدی به دست نمی‌آورد، بلکه همانی را هم که داشت از دست می‌دهد. در واقع برای هر فعالیتی که منجر به کسب روزی می‌شود به‌ویژه در شیوه‌های اقتصادی که سود و ضرر در آن نقش اساسی دارد تدبیر و برنامه‌ریزی درست حرف اول را می‌زند؛ مورد سوم سحرخیزی است. امام معصوم علیه السلام فرمود: «صبح زود به سمت کارت که مایه عزت نفس توست، برو». به نظر می‌رسد که قانون دنیا این است که روزی مردم صبح‌ها تقسیم می‌شود. هرکس آن موقع هوشیار باشد نصیبش را می‌برد. زود مشغول شدن به کسب روزی باعث می‌شود که وقت آدم آن قدر طولانی و بابرکت شود که به همه کارهایش برسد.

۷. نتیجه‌گیری

باتوجه به آیات و روایات در زمینه کسب و درآمد حلال و مشروع می‌توان چنین گفت که در زندگی دنیوی، مال و ثروت نه تنها خوب است، بلکه هر مسلمان آگاه وظیفه دارد در کسب و تحصیل حلال آن تلاش کند و خود و جامعه‌اش را در رشد اقتصادی حلال و مشروع یاری رساند. هرچند تأمین زندگی مورد تأکید فراوان است، اما نه از هر راهی و با هر درآمدی. با این نگرش می‌توان بی‌برد که اسلام در هر زمینه‌ای از زندگی نسبت به روح و سلامت و کمال آن توجه ویژه‌ای دارد و کسب مال حلال را در ارتقای روحیه معنوی بسیار مؤثر می‌خواند. سلامت روح در گرو استفاده صحیح و مطلوب از مال حلال است و بی‌توجهی به این موضوع، عوارض و پیامدهای منفی و مخربی را برای انسان به وجود می‌آورد. گاه دغدغه تأمین رفاه بیشتر، فرد را به فکر عبور از خط قرمزها و کسب درآمد از راه غیرحلال می‌اندازد و نتیجه آن، خروج برکت زندگی و ورود بدبختی به آن است که پیامدهای منفی به بار می‌آورد و گره‌های کور و مشکلات ناشناخته‌ای را به وجود می‌آورد و فشارهای روانی را افزایش می‌دهد. در نتیجه بازنارضایتی را در محیط خانواده به اوج

خود می‌رساند. کسب و کار حلال، زمینه‌ساز طاعات و عبادات و موجب تقویت دین‌داری می‌شود. رزق حلال نیز مانند همه جنبه‌های دیگر زندگی نیازمند دعا، تضرع و مسئلت از درگاه ربوبی است و سبب واقعی توسعه آن، خدای سبحان است.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۷۲). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: مدرسه امیرالمؤمنین.
۱. ابن فهد حلی، جمال‌الدین احمد بن محمد (۱۴۰۷). عده الداعی و نجاح الساعی. قم: دار الکتب.
 ۲. ابن همام، محمد بن همام بن سهیل (۱۴۰۴). التمهیص. قم: مدرسه امام مهدی.
 ۳. تیمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غرر الحکم و درر الکلم. قم: دار الکتب الاسلامی.
 ۴. حرانی، ابومحمد (۱۳۹۳). تحف العقول عن آل الرسول ﷺ. بی‌جا: بی‌نا.
 ۵. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت.
 ۶. صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۲). الامالی. تهران: کتابچی.
 ۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
 ۸. طبری آمدی، عمادالدین محمد (۱۳۸۳). بشاره المصطفی لشیعه المرتضی. نجف: المکتبه الحیدریه.
 ۹. طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 ۱۰. فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۰۶). الوافی. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام.
 ۱۱. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۸). الاصفی فی تفسیر القرآن. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
 ۱۲. قاسمی، محمد علی (۱۳۹۹). روزی حلال. قم: نور الزهرا علیها السلام.
 ۱۳. قضای، محمد بن سلامه (۱۳۶۱). شرح فارسی شهاب الأخبار. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
 ۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
 ۱۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 ۱۶. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

پروفیسر گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی